

Thêm tư liệu mới về cuộc khởi nghĩa Bãi Sậy (1883-1892)

Bùi Thị Hà¹

Nhận ngày 2 tháng 3 năm 2021. Chấp nhận đăng ngày 9 tháng 7 năm 2021.

Tóm tắt: Cũng như bao cuộc đấu tranh vũ trang của nhân dân Việt Nam chống thực dân Pháp vào cuối thế kỷ XIX, cuối cùng khởi nghĩa Bãi Sậy đã bị quân Pháp đàn áp và thất bại. Tuy nhiên, phạm vi và tầm ảnh hưởng của cuộc khởi nghĩa đã khiến thực dân Pháp phải mất gần 10 năm mới có thể bình định được một vùng rộng lớn của đồng bằng Bắc Kỳ. Ngoài sự tham gia đông đảo của nhân dân trong vùng, khởi nghĩa còn nhận được sự hưởng ứng của rất nhiều thủ lĩnh quân sự. Là một trong những cuộc khởi nghĩa vũ trang ở đồng bằng Bắc Kỳ cuối thế kỷ XIX, khởi nghĩa Bãi Sậy (1883-1892) đã đi vào sử sách từ hơn nửa thế kỷ nay. Việc phát hiện thêm những tư liệu mới bằng tiếng Pháp từ chính quyền thuộc địa đã cho phép nhìn rõ hơn quy mô, tính chất, tầm vóc, ảnh hưởng cuộc khởi nghĩa trải qua 3 giai đoạn, nhất là làm sáng rõ thêm thành phần và vai trò của các thủ lĩnh quân sự chủ chốt trong cuộc khởi nghĩa trường kỳ này.

Từ khóa: Bãi Sậy, Nguyễn Thiện Thuật, nghĩa quân, Quan Cầu.

Phân loại ngành: Sử học

Abstract: The Bai Say uprising was eventually suppressed and failed by the French army like many armed struggles of the Vietnamese people against the French colonialists at the end of the 19th century. However, the scope and influence of the uprising took the French colonialists nearly 10 years to control a large area of the Tonkin plain. In addition to the large participation of the people in the region, the uprising also attracted many military leaders. Being one of the armed uprisings in the Tonkin Delta at the end of the 19th century, the Bai Say uprising (1883-1892) has been in history books and schools for more than half a century. The discovery of more documents written in French from the colonial government has revealed more clearly the scale, nature, stature and influence of the uprising through 3 stages, especially clarifying names and roles of key strategic military leaders in this long insurrection.

Keywords: Bai Say, Nguyen Thien Thuat, insurgent army, Quan Cau.

Subject classification: History

¹ Viện Sử học, Viện Hàn lâm Khoa học xã hội Việt Nam.
Email: habuivsh@gmail.com

1. Mở đầu

Trong phong trào yêu nước chống Pháp cuối thế kỷ XIX của nhân dân Việt Nam, khởi nghĩa Bãi Sậy (1883-1892) được nhắc đến như một cuộc khởi nghĩa lớn, cùng với Hương Khê, Ba Đình, Hùng Lĩnh... Với một địa bàn hoạt động rộng lớn, trải khắp các tỉnh từ Hưng Yên đến Bắc Ninh, Hải Phòng, Quảng Ninh, Hải Dương, Hà Nội, Hà Nam, Thái Bình, Nam Định, Hà Tây (cũ)... Bãi Sậy từng được coi là một trong những trung tâm chống Pháp lớn nhất đồng bằng Bắc Kỳ lúc bấy giờ. Những thủ lĩnh nghĩa quân từ nhiều hướng ứng nghĩa Cần Vương, đã làm bật dậy sức quật khởi đầy mưu dũng của những người dân miền châu thổ khiến kẻ thù phải khiếp sợ.

Các tư liệu về cuộc khởi nghĩa đã được nhiều nhà sử học khảo cứu và công bố cho chúng ta biết rằng: số lượng các thủ lĩnh tham gia khởi nghĩa là khá lớn, hầu hết các nhân vật chủ chốt của khởi nghĩa đã được đề cập trong các công trình nghiên cứu của các học giả Việt Nam và nước ngoài. Tuy nhiên, có thể do hạn chế về mặt sử liệu, vẫn còn một số lượng nhất định những thủ lĩnh nghĩa quân, chưa từng được “chính thức” nhắc đến trong các nghiên cứu đã công bố. Bởi vậy, việc khôi lấp những khoảng trống về tư liệu giúp bổ sung thêm các nhận thức đầy đủ hơn về Bãi Sậy vẫn còn đó. Một câu hỏi đặt ra khi viết về chủ đề này: liệu trong một chủ đề xưa cũ đã nhiều người viết và khai thác đó, có phải vẫn còn ẩn chứa điều gì đó cần giới thiệu, làm rõ thêm về cuộc khởi nghĩa đặc biệt này?. Với câu hỏi giả định đó, cùng lòng thành kính tri ân các bậc thủ lĩnh nghĩa quân đã thôi thúc chúng tôi tìm tòi tư liệu. Cuối cùng may mắn đã đến và giả định ban đầu kia hoàn toàn có cơ sở. Chúng tôi đã

được tiếp cận với một số tài liệu lưu trữ bằng tiếng Pháp về cuộc khởi nghĩa Bãi Sậy tại Trung tâm Lưu trữ Quốc gia I Việt Nam. Trên cơ sở kế thừa nghiên cứu của những người đi trước, trong bài viết này, chúng tôi xin công bố 02 hồ sơ tiếng Pháp của Trung tâm Lưu trữ Quốc gia I Việt Nam. Việc công bố này được kết hợp với tham chiếu các tài liệu khác về nghĩa quân Bãi Sậy. Hi vọng công việc này có thể cung cấp thêm thông tin cho những người quan tâm tới chủ đề này về lực lượng tham gia và một số nhân vật chủ chốt của nghĩa quân Bãi Sậy.

2. Khởi nghĩa Bãi Sậy đi vào lịch sử

Nghiên cứu về cuộc khởi nghĩa Bãi Sậy, sớm nhất có lẽ là bài “Về cuộc khởi nghĩa Bãi Sậy” của Minh Thành đăng trên Tạp chí *Nghiên cứu Lịch sử*, số 123 (tháng 6/1969). Bài viết cho thấy đây là cuộc khởi nghĩa có quy mô lớn nhất trong phong trào Cần Vương chống Pháp ở đồng bằng Bắc Kỳ cuối thế kỷ XIX. Cuộc khởi nghĩa có ba giai đoạn: từ 1883 đến 1885 do Đinh Gia Quế (tức Đồng Quế) lãnh đạo; từ 1885 đến 1889 do Nguyễn Thiện Thuật (tức Tán Thuật) lãnh đạo; từ 1890 đến 1892 do Nguyễn Thiện Kế (tức Hai ké) lãnh đạo.

Trong sách giáo khoa trung học phổ thông hiện nay cũng chỉ viết về cuộc khởi nghĩa Bãi Sậy (1883-1892) một cách ngắn gọn: “Ngay từ năm 1883, ở vùng Bãi Sậy (Hưng Yên) đã diễn ra các hoạt động của nghĩa quân dưới sự lãnh đạo của Đinh Gia Quế. Năm 1885, hưởng ứng chiếu Cần Vương của Hàm Nghi, phong trào kháng Pháp ở đây lại bùng lên mạnh mẽ. Người đứng đầu cuộc khởi nghĩa này là Nguyễn Thiện Thuật. Dựa vào vùng lau sậy um tùm và

đám lấy thuộc các huyện Văn Lâm, Văn Giang, Khoái Châu, Yên Mỹ... nghĩa quân đã xây dựng căn cứ kháng chiến và triệt để áp dụng chiến thuật du kích đánh địch. Sau những trận chống càn liên tiếp, lực lượng nghĩa quân bị suy giảm và rơi vào thế bị bao vây, cô lập. Đến cuối năm 1889, Nguyễn Thiện Thuật sang Trung Quốc, phong trào tiếp tục một thời gian rồi tan rã” (Bộ Giáo dục và Đào tạo, 2005, tr.128).

Năm 2008, nhà xuất bản Quân đội Nhân dân phát hành cuốn *Hỏi đáp về cuộc khởi nghĩa Bãi Sậy*, với 30 câu “hỏi - đáp” xoay quanh nhiều khía cạnh về cuộc đấu tranh vũ trang trường kỳ này.

Vũ Thanh Sơn đã dày công xuất bản hệ thống các chuyên khảo về khởi nghĩa Bãi Sậy như: *Tướng lĩnh Bãi Sậy* xuất bản năm 2001; *Khởi nghĩa Bãi Sậy và Các thủ lĩnh nghĩa quân Bãi Sậy* cùng được nhà xuất bản Văn hoá - Thông tin ấn hành năm 2009. Cùng với đó là hai bài nghiên cứu trên Tạp chí *Lịch sử Quân sự* năm 2009: “Đinh Gia Quế với cuộc khởi nghĩa Bãi Sậy” (số 205) và “Lãnh binh Nguyễn Văn Ve với cuộc khởi nghĩa Bãi Sậy” (số 216). Năm 2009, Nhà xuất bản Văn hóa - Thông tin xuất bản cuốn *Các thủ lĩnh nghĩa quân Bãi Sậy* của tác giả Vũ Thanh Sơn. Đây được coi là công trình nghiên cứu khá công phu, công bố nhiều tư liệu về cuộc khởi nghĩa, nhất là về lực lượng và các thủ lĩnh của cuộc khởi nghĩa này. Công trình này cho biết nhiều sự kiện và chi tiết lịch sử mới thuộc về hoặc liên quan đến cuộc khởi nghĩa, như: *Lãnh binh Diếp* lo hậu cần súng đạn cho nghĩa quân, chế tạo đạn từ than xoan, diêm sinh, lưu hoàng trộn với bi sắt làm đạn ghém. Ông lập lò rèn giữa vùng Bãi Sậy để chế tạo súng gươm giáo, đặc biệt là kiểu súng trường 1874 làm người Pháp phải nể phục

(Vũ Thanh Sơn, 2009, tr.144-149). *Lãnh binh Nguyễn Đình Túc* (hay Quyền Túc, Nguyễn Túc, Lãnh Túc), là con của cụ Nguyễn Bá Giới, làng Đa Hoà, tổng Mễ Sở, huyện Đông Yên, phủ Khoái Châu, Hưng Yên. Nguyễn Đình Túc giỏi nghề sông nước, đem đội thủy quân gia nhập nghĩa quân của Đồng Quế. Ông cùng vợ đã thắng trận cướp đồn Vân La, giết tên mật thám Pháp, cướp đồn Nhạn Tháp, thu nhiều vũ khí (Vũ Thanh Sơn, 2009, tr.56-61). *Lê Hữu Cầu* người làng Lưu Xá, xã Nhật Tân, huyện Kim Bảng, tỉnh Hà Nam, đã chiêu mộ trai tráng trong vùng, dấy binh chống Pháp ở Hà Nam. Sau đó, nhận thấy không đủ sức chống chọi với quân Pháp, ông xin gia nhập vào cuộc khởi nghĩa Bãi Sậy. Dưới sự chỉ huy và tin tưởng của vị Tổng chỉ huy Tán Thuật, Lê Hữu Cầu đã đánh thắng quân Pháp tại các trận ở Thường Tín, Phú Xuyên (Hà Nội), Đồng Văn (Hà Nam), ngăn quân Pháp tiến vào phía Tây căn cứ Bãi Sậy. Tháng 11 năm 1888, Lê Hữu Cầu được giao bảo vệ căn cứ Bãi Sậy, đánh trận phục kích ở Liêu Trung, giết giám binh Louis Ney, Thượng tá Nguyễn Hữu Hào, bắt hụt Hoàng Cao Khải. Lê Hữu Cầu hy sinh trong một trận càn của Pháp vào năm 1889. Hiệp quản Lê Hữu Cầu là một vị tướng trung thành với khởi nghĩa, được Nguyễn Thiện Thuật tin tưởng và lập nhiều công trạng cho khởi nghĩa Bãi Sậy (Vũ Thanh Sơn, 2009, tr.410-412). *Quyền Sung Hiệp quản* là con trai thứ hai của Nguyễn Thành Thà, quê thôn Phan Bông, xã Đỗ Mỹ, huyện Thần Khê, tỉnh Hưng Yên. Ông được Đinh Gia Quế phong làm Hiệp quản, chuyên lo hậu cần cho căn cứ Bãi Sậy. Ông đã lãnh đạo binh lính khai hoang nhiều cánh đồng trong vùng Bãi Sậy, ổn định lương thực cho căn cứ. Ông còn chỉ huy

nhieu trận phục kích, cướp lương thực của Pháp. Trong một lần vận chuyển vũ khí từ biên giới Trung Hoa về vùng ráp giành giữa Bắc Ninh và Hưng Yên, ông bị Pháp càn bắt ngờ và hy sinh. Quyền Sung Hiệp quản là một vị tướng tài và hết lòng trung thành với khởi nghĩa (Vũ Thanh Sơn, 2009, tr.213-215).

Ngoài ra, khởi nghĩa Bãi Sậy còn được đề cập đến trong các nghiên cứu của Nguyễn Phan Quang với “Vụ trã hàng của Đội Văn - thủ lĩnh xuất sắc trong phong trào Bãi Sậy”, Tạp chí *Nghiên cứu Lịch sử*, năm 1994, số 3 (274); Trần Hồng Đức với “Khởi nghĩa Bãi Sậy (1883-1892)” in trong *Lược sử Việt Nam*, nhà xuất bản Văn hóa Thông tin, Hà Nội, 2009; Vũ Thanh Hà với “Hành tã tướng quân Nguyễn Đình Tiêm”, Tạp chí *Lịch sử Quân sự*, năm 2009, số 206; “*Danh nhân Hưng Yên*”, năm 2001; Bộ sách “*284 anh hùng hào kiệt của Việt Nam*”, 2009; “*Từ điển nhân vật Việt Nam*” của Nguyễn Q Thắng...

3. Hiểu thêm về khởi nghĩa Bãi Sậy qua những tư liệu mới

Tài liệu tiếng Pháp về khởi nghĩa Bãi Sậy tại Trung tâm Lưu trữ Quốc gia I Việt Nam chỉ chiếm một tỷ lệ nhỏ, tập trung ở hai Phong Phủ Thống sứ Bắc Kỳ và Phong Công sứ Hà Đông. Qua quá trình tìm hiểu thông tin mới về cuộc khởi nghĩa này từ phía đối phương, chúng tôi mới tiếp cận được 03 hồ sơ, trong đó có 02 hồ sơ (gồm một số các báo cáo dưới dạng văn bản hành chính và thư viết tay của các nhà cầm quyền Pháp, một số bản đồ hành chính) đề cập trực tiếp đến các thủ lĩnh nghĩa quân Bãi Sậy, mà người Pháp gọi là những kẻ nổi loạn/kẻ cướp (*Pirate*) hay tướng cướp (*Bandit*).

Tài liệu số 1: Phong Phủ Thống sứ Bắc Kỳ, RST 56419: Liste des révolte dans l'affaire de Bai Say (1891) - Hồ sơ số 56419: Danh sách những kẻ nổi loạn trong vụ Bãi Sậy, Trung tâm Lưu trữ Quốc gia I Việt Nam. Hồ sơ gồm 1 bản báo cáo (2 trang) của nhà cầm quyền Pháp và một số bản đồ về đạo Dịch Lâm.

Tài liệu số 2: Phong Phủ Thống sứ Bắc Kỳ, RST 32902: Renseignement sur Quan Cau, affilié aux pirates de Bai Say, Hung Yen - Hồ sơ số 32902: Chỉ dẫn về Quản Cầu, gia nhập vụ nổi loạn Bãi Sậy, Hưng Yên, Trung tâm Lưu trữ Quốc gia I Việt Nam. Hồ sơ gồm một số thư trao đổi giữa Đại uý Yatagan và một thiếu tá Hải quân về Quản Cầu. Trang 1: *nói về nhân vật Quản Quế - Quản Quế dựng nhà sống tại làng Bãi Sậy và các tướng đã đến thăm hán ta ở đây*; trang 3: *nói về Hoàng Cao Khải*; trang 11: *nói về Quản Cầu*; trang 15: *chú thích về Quản Cầu*.

Sau khi đọc các hồ sơ tiếng Pháp và nghiên cứu một số tài liệu về khởi nghĩa Bãi Sậy viết bằng tiếng Việt, chúng tôi tham chiếu với công trình *Các thủ lĩnh nghĩa quân Bãi Sậy* của Vũ Thanh Sơn, vì ông là chuyên gia hàng đầu về khởi nghĩa Bãi Sậy, để tìm ra những thông tin tương đồng cũng như khác biệt về các thủ lĩnh nghĩa quân giữa hai nguồn tài liệu. Cùng với việc tham chiếu, chúng tôi cũng nêu ra các giải thích ban đầu về sự trùng hợp hay vênh nhau giữa hai nguồn tài liệu, đồng thời đặt ra những giả thuyết còn bỏ ngỏ mà chưa có lời giải đáp để những người quan tâm cùng suy ngẫm.

Những điểm giống nhau

Tài liệu số 1: Danh sách những kẻ nổi loạn trong vụ Bãi Sậy - cho biết: Lãnh binh Diệc (nhân vật số 2 trong hồ sơ của Pháp),

sinh tại Thuỷ Trúc, tổng Hà Cồ Việt, hoạt động trong các làng của huyện Ân Thi, Hưng Yên. Tuy nhiên, trong hồ sơ này lại có nhân vật số 10 cũng mang tên Lãnh binh *Nguyễn Văn Diếc* (tức Hoành), nhưng lại sinh tại Trúc/Chúc Thuy, huyện Ân Thi, Hưng Yên (Phông Phủ Thống sứ Bắc Kỳ, RST 56419: *Liste des révolte dans l'affaire de Bai Say* (1891)). Những dữ liệu trên cho phép chúng tôi nghĩ đến khả năng rằng báo cáo này của người Pháp có sự trùng lặp (hoặc chính các mật thám Pháp không chắc chắn nhân vật số 2 và số 10 có phải là cùng một người hay không) và ba nhân vật được nhắc đến trong hai tài liệu này (Tài liệu số 1 và Vũ Thanh Sơn) là cùng một người.

Nhân vật số 4 trong Tài liệu số 1 nhắc đến là Lãnh binh Nguyễn Bá Túc, sinh tại Đa Hoà, huyện Đông Yên, Hưng Yên (Phông Phủ Thống sứ Bắc Kỳ, RST 56419: *Liste des révolte dans l'affaire de Bai Say* (1891)). Sau khi tham chiếu các tài liệu, chúng tôi khẳng định nhân vật số 4 trong Tài liệu số 1 và Lãnh binh Nguyễn Đình Túc trong nghiên cứu của Vũ Thanh Sơn là một người. Tuy nhiên, công trình nghiên cứu của Vũ Thanh Sơn đã cung cấp những thông tin đầy đủ hơn, rõ ràng hơn về “nhân vật số 4” này.

- *Những điểm vênh nhau*

+ Đối với Tài liệu số 1

Tài liệu số 1 - Danh sách những kẻ nổi loạn trong vụ Bãi Sậy - ghi rõ: (1) *Đinh*: Trướng cướp, sinh tại Thôi Khôi, tổng Ân Canh, hoạt động trong các làng của huyện Ân Thi, Hưng Yên; (2) *Diếc*: Trướng cướp, sinh tại Thuỷ Trúc, tổng Hà Cồ Việt, thường hoạt động trong các làng của huyện Ân Thi, Hưng Yên; (3) *Bản*: Lãnh binh, sinh tại An xá, tổng An Xá, huyện Kim Động,

Hưng Yên; (4) *Nguyễn Bá Túc*: Lãnh binh, sinh tại Đa Hoà, huyện Đông Yên, Hưng Yên; (5) *Nguyễn Tuyền*: Hiệp quân, sinh tại Trương Xá, huyện Kim Động, Hưng Yên; (6) *Nguyễn Văn Quỳnh*: Đốc binh, sinh tại Mai Xá, huyện Tiên Lữ, Hưng Yên; (7) *Đào Văn Kim*: Xuất đội, sinh tại An Cau/Cầu?, Hưng Nhân, Hưng Yên; (8) *Nguyễn Liên*: Đốc binh, sinh tại Phó Nham, huyện Đông Yên, phủ Khoái Châu, Hưng Yên; (9) *Nguyễn Văn Phú*: Xuất đội, sinh tại Phó Nham, huyện Đông Yên, phủ Khoái Châu, Hưng Yên; (10) *Nguyễn Văn Diếc* tức Hoành: Lãnh binh, sinh tại Trúc/Chúc Thuy, huyện Ân Thi, Hưng Yên; (11) *Nguyễn Văn Thịnh*: Xuất đội, sinh tại Nghi Xuyên, huyện Đông Yên, phủ Khoái Châu, Hưng Yên; (12) *Giảm*: Xuất đội, sinh tại Nghi Xuyên, huyện Đông Yên; (13) *Cát*: Xuất đội, sinh tại Nghi Xuyên, huyện Đông Yên; (14) *Tram*: Hiệp quân, quê Linh Khé, Đông Yên; (15) *Phạm Văn Do*: Đốc binh, quê Mao Xuyên, Ân Thi; (16) *Cao Văn Mạt*: Đốc binh, quê Hiệu Vũ, huyện Hưng Nhân; (17) *Nguyễn Văn Tích*: Xuất đội, Canh Nông, Duyên Hà, Thái Bình; (18) *Đoàn Ngọc Lâm*: Bang tá, quê Phương Cầu, Kim Động; (19) *Hai*: Hiệp quân, quê An Xá, Kim Động; (20) *Cam*: Hiệp quân, quê An Xá, Kim Động; (21) *Pháo*: Hiệp quân, quê An Xá, Kim Động; (22) *Tuân*: quê Đào Xá, huyện Kim Động (Phông Phủ Thống sứ Bắc Kỳ, RST 56419: *Liste des révolte dans l'affaire de Bai Say* (1891)).

Tài liệu số 1 thống kê 22 nhân vật mà Pháp cho là những “kẻ nổi loạn” trong vụ Bãi Sậy. Trong 22 nhân vật đó, chỉ có 3 người có các dữ liệu trùng khớp với các thống kê của Vũ Thanh Sơn, còn lại có 19 nhân vật có thể nói “là mới”, chưa từng được đề cập trong

các công trình nghiên cứu kể trên, đó là: Đinh, Bản, Nguyễn Tuyền², Nguyễn Văn Quỳnh, Đào Văn Kim, Nguyễn Liên, Nguyễn Văn Phủ, Nguyễn Văn Thịnh, Giảo, Cát, Tram, Phạm Văn Do, Cao Văn Mạt, Nguyễn Văn Tích, Đoàn Ngọc Lâm, Hai, Cam, Phảo, Tuấn. Như vậy, thông qua Tài liệu số 1, có thể khẳng định, số lượng người tham gia cũng như “Bộ tham mưu” khởi nghĩa Bãi Sậy còn nhiều hơn những gì chúng ta từng được biết.

² Trong *Các thủ lĩnh nghĩa quân Bãi Sậy* của Vũ Thanh Sơn, chúng tôi thấy nhắc đến hai nghĩa quân tên Tuyền là Đề đốc Nguyễn Đình Tuyền (các trang 454-458) người làng La Mát, tổng Huệ Lai, huyện Ân Thi, Hưng Yên và Hữu quân Đề đốc Trần Thiện Tuyền (các trang 468-471), hay còn gọi là Lãnh Ba, người xã Tiên Kiều, tổng Huệ Lai, huyện Ân Thi, Hưng Yên. Không rõ ông Tuyền theo hồ sơ của Pháp là một trong hai ông Tuyền này hay là một nhân vật hoàn toàn khác? (Ngoài ra, trong bài của Minh Thành ““Về khởi nghĩa Bãi Sậy”” trên *Nghiên cứu Lịch sử* các số 122-123, tháng 5 và 6 năm 1969; Nguyễn Văn Khánh về ““Dòng họ Nguyễn Thiện Thuật trong phong trào chống Pháp cuối thế kỷ XIX đầu thế kỷ XX”” trên tạp chí *Lịch sử Quân sự* số 1(115) tháng 1&2 năm 1999; rồi cuốn *Khởi nghĩa Bãi Sậy* của Vũ Thanh Sơn... còn ghi đến một nhân vật Tuyền thứ 3 nữa, đó là Nguyễn Thiện Tuyền hay Nguyễn Tuyền Chi, Cả Tuyền (mà đúng ra phải là Nguyễn Chi Tuyền theo cách ghi chép của gia phả họ Nguyễn ở Xuân Đào, Xuân Dục, Mỹ Hào) - con trai cả của cụ Nguyễn Thiện Thuật. Ông cũng là một trong số các thủ lĩnh của cuộc khởi nghĩa Bãi Sậy thuộc lớp thế hệ thủ lĩnh thứ hai. Như vậy, Nguyễn Tuyền được đề cập trong tư liệu trên cũng có thể là Nguyễn Tuyền Chi/ Chi Tuyền hay Nguyễn Thiện Tuyền - con của Nguyễn Thiện Thuật. Rõ ràng là vẫn còn có những sự vênh nhau trong việc xác định danh tính của các tướng lĩnh Bãi Sậy giữa các hồ sơ, tài liệu và các công trình nghiên cứu cần phải giám định tiếp để làm sáng tỏ vấn đề).

+ Đối với Tài liệu số 2

Tài liệu số 2 - *Chỉ dẫn về Quân Cầu, gia nhập vụ nổi loạn Bãi Sậy, Hưng Yên* - cung cấp thêm nhiều dữ liệu mới, thậm chí có những đánh giá khác biệt với các nghiên cứu bằng tiếng Việt về một số nhân vật như Quyền sung Hiệp quản, Quân Cầu...

Về nhân vật Quyền Sung Hiệp quản, tài liệu số 2 ghi rõ: Quyền Sung Hiệp quản tên là Phạm Kim Lân, người làng Lai Học Xá tổng Dục Chim, huyện Kim Động, phủ Khoái Châu, Hưng Yên, đã công cho Hoàng Cao Khải 100 lính tình nguyện để đi dẹp phi. Kết quả là Phạm Kim Lân được phong làm Quyền Sung Hiệp quản vào ngày 1, tháng thứ 3 năm Hàm Nghi (Phong Phủ Thống sứ Bắc Kỳ, RST 32902: *Renseignement sur Quan Cau, affilié aux pirates de Bai Say, Hung Yen*, tr. 3). Trong khi đó, theo *Các thủ lĩnh nghĩa quân Bãi Sậy* của Vũ Thanh Sơn các trang từ 213 đến 215 thì Quyền sung Hiệp quản là một vị tướng tài và hết lòng trung thành với khởi nghĩa. Như vậy, có sự khác biệt trong thông tin, nhận định, đánh giá giữa Hồ sơ của Pháp và công trình nghiên cứu của Vũ Thanh Sơn. Khi phân tích hai tài liệu, chúng tôi đặt ra câu hỏi là liệu hai nhân vật này có phải là một người. Và trong trường hợp là một người, thì tại sao lại có sự đánh giá khác biệt giữa hai nguồn tài liệu?. Từ sự vênh nhau giữa hai nguồn tài liệu trên có thể tìm hiểu, lý giải ở khả năng tiếp cận tư liệu giữa hai chủ thể tác giả.

Về nhân vật Quân Cầu, tài liệu số 2 ghi rõ: Quân Cầu người làng Lai-Ha, tổng Dục Chim. Ngày 20/5 (hồ sơ không ghi rõ năm), những kỳ hào An Nam đã chỉ điểm Quân Cầu cho tôi vì người này cất giấu vũ khí tại nhà và có trong tay 100 quân lính.

Theo những nguồn tin mà tôi nhận được, người An Nam này đang làm việc hai mang, *một là*, là thành viên của toán phi Bãi Sậy, *hai là* làm việc cho chúng ta (Pháp). Tôi cho gọi Quản Cầu lên thuyền, hắn ta đã khai rằng có vũ khí và quân lính, để đẩy lùi cuộc tấn công của bọn phi, nhưng giấy phép mang tên con trai hắn là Phạm Kim Lân, do Bang biện Hà Nội cấp. Có vẻ hắn ta không ngạc nhiên khi tôi yêu cầu cho xem giấy phép, hắn ta ngay lập tức cho người về nhà lấy. Tôi biết từ khi Hoàng Cao Khải kết hôn với cháu gái của Quản Cầu thì người này đã lấy được giấy tờ đó qua mối quan hệ thông gia này.

Chiều ngày 20 (Hồ sơ tiếng Pháp không ghi rõ tháng, năm), người phiên dịch của tôi đã báo trước rằng, Quản Cầu vừa cho người đưa vũ khí xuống bờ hữu ngạn sông Hồng và một người Hoa sống trong nhà ông ta đã bỏ trốn. Ông ta đến nhà Quản Cầu và đưa Quản Cầu cùng những người con trai của hắn lên tàu. Khi bị tôi tra hỏi vì sao lại mang vũ khí ra khỏi nhà, Quản Cầu trả lời rằng để bảo lãnh cho một người Hoa, người này cũng đã cho mang đến một người đồng hương nữa mà hắn không quen. Tôi đã cho xích Quản Cầu và hai người con trai hắn trên thuyền. Sáng ngày 21 (Hồ sơ tiếng Pháp không ghi rõ tháng, năm) tôi đến nhà Quản Cầu thì thấy hắn đã chuẩn bị cho việc chuyển đi một số đồ đạc. Tôi cho người khám nhà hắn và đã tìm thấy nhiều loại vũ khí và dụng cụ.

Tôi không có bằng chứng về những thiệt hại do Quản Cầu gây ra. Nhưng dân chúng xung quanh e ngại hắn. Vì vậy, tôi đành cho bắt tên An Nam này vì tội tàng trữ vũ khí trái phép. Quản Cầu có tầm ảnh hưởng vì hắn biết cách tạo những mối quan hệ lớn, sử dụng đồng tiền một cách khôn ngoan nhất để tránh những bất đồng giữa những

đảng phái khác nhau. Tôi đã thả tự do cho tên An Nam và hai con trai của hắn, nhưng tôi giữ lại những vũ khí cho đến khi nhận được mệnh lệnh mới của ngài.

Quản Cầu do các kỳ hào người An Nam trong những làng xung quanh làng Ngọc Đường bầu ra vì hắn cất giấu vũ khí trái phép tại nhà và có trong tay 100 binh lính. Một mặt hắn làm việc cho chúng ta trong trận viễn chinh vừa rồi của Bang biện Hà Nội. Hắn ta chỉ mượn vũ khí mà Bang biện để lại cùng quyền sử dụng đội quân của Bang biện. Quản Cầu thừa nhận rằng hắn ta đã từng đi theo Quản Quế và họ không còn qua lại từ khi mà Quản Quế trở thành thủ lĩnh của toán phi. Khi có một người Hoa đến nhà hắn ta, hắn ta khẳng định rằng chỉ có 4 tướng lĩnh... Cuối cùng, để có thể xác thực khả năng của Quản Cầu, cần cho gọi những người đã khai báo. Nhưng theo tôi tốt hơn hết là ta thả tự do cho hắn, vì chúng ta có thể sử dụng hắn. Kể bảo lãnh cho hắn, Bang biện Hà Nội, sử dụng hắn để cung ứng cho ông ta, do vậy ta có thể yêu cầu Quản Cầu hoặc là nói cho chúng ta biết thông tin về những người kia, hoặc là hắn phải đi dẹp phi gần làng, bảo vệ Ngọc Đường và có thể quy trách nhiệm cho hắn ở khu vực xung quanh Ngọc Đường (Phông Phủ Thống sứ Bắc Kỳ, RST 32902: *Renseignement sur Quan Cau, affilié aux pirates de Bai Say, Hung Yen*, tr.11,15).

Trong cuốn *Các thủ lĩnh nghĩa quân Bãi Sậy* của Vũ Thanh Sơn, ở các trang từ 410-412 nhận định rằng: Quản Cầu (Lê Hữu Cầu) là một vị tướng trung thành với khởi nghĩa, được Nguyễn Thiện Thuật tin tưởng và lập nhiều công trạng cho khởi nghĩa Bãi Sậy.

Như vậy, qua đối chiếu giữa hồ sơ Pháp và nghiên cứu của Vũ Thanh Sơn cho thấy

sự khác biệt trong thông tin về nhân vật Quản Cầu. Chúng tôi giả thuyết rằng sự khác biệt này có thể do cơ sở dữ liệu của hai chủ thể tác giả khác nhau; cũng có thể phía Pháp gài trong hồ sơ này một số tình tiết nhằm chia rẽ nội bộ các thủ lĩnh nghĩa quân Bãi Sậy?

4. Kết luận

Tìm hiểu, nghiên cứu các nhân vật lịch sử luôn là một đề tài, lĩnh vực thú vị, thu hút sự quan tâm của giới chuyên môn cũng như công chúng yêu thích lịch sử. Quá trình nghiên cứu các nhân vật tuy có rất nhiều thuận lợi, vì có thể sử dụng nhiều nguồn tài liệu khác nhau như điền dã, văn bia, sách chuyên khảo, Internet... nhưng không phải không có những đòi hỏi nhất định về tài liệu lưu trữ (tài liệu gốc, tài liệu sơ cấp). Vì vậy, khi nghiên cứu về các nhân vật, các nhà nghiên cứu cần để ý hơn các nguồn tài liệu lưu trữ, vì tính chất khách quan của nó là gần nhất với sự kiện lịch sử.

Nhận thức sử học nói chung, nhận thức về một nhân vật nói riêng là một quá trình liên tục và cần thời gian làm sáng tỏ. Có một số nhận định không thể vượt qua được vì do hạn chế của nguồn tư liệu. Nhưng khi có thể tiếp cận nguồn tư liệu gốc, chúng ta có thể thay đổi nhận định về một sự kiện hoặc nhân vật lịch sử.

Khi tìm hiểu và tiến hành thu thập tài liệu để hoàn thành bài viết này, một hạn chế lớn của tác giả là chỉ có thể tiếp cận các tài liệu bằng tiếng Việt và tài liệu lưu trữ bằng

tiếng Pháp. Vì vậy, chúng tôi cho rằng, còn rất nhiều vấn đề nghiên cứu khác vẫn còn bỏ ngỏ như có thể khảo cứu chủ đề này bằng tiếng Hán, hoặc nguồn tài liệu văn bia tại các địa phương chưa thể thu thập và xử lý được. Vì vậy, tác giả hy vọng sẽ có thêm tài liệu để sáng tỏ những vấn đề còn đang được đặt ra như số lượng, tên địa danh, tên đệm, thời gian hoạt động của các thủ lĩnh nghĩa quân, sự khác biệt trong nhận định, đánh giá về các nhân vật tham gia khởi nghĩa Bãi Sậy...

Tài liệu tham khảo

1. Bộ Giáo dục và Đào tạo (2005), *Lịch sử lớp 8*, Nxb Giáo dục, Hà Nội.
2. Phòng Phủ Thống sứ Bắc Kỳ, RST 56419: *Liste des révolte dans l'affaire de Bai Say (1891) - Hồ sơ số 56419: Danh sách những kẻ nổi loạn trong vụ Bãi Sậy (1891)*, Trung tâm Lưu trữ Quốc gia I Việt Nam.
3. Phòng Phủ Thống sứ Bắc Kỳ, RST 32902: *Renseignement sur Quan Cau, affilié aux pirates de Bai Say, Hung Yen - Hồ sơ số 32902: Chỉ dẫn về Quản Cầu, gia nhập vụ nổi loạn Bãi Sậy, Hung Yên*, Trung tâm Lưu trữ Quốc gia I Việt Nam.
4. Vũ Thanh Sơn (2009), *Các thủ lĩnh nghĩa quân Bãi Sậy*, Nxb Văn hóa - Thông tin, Hà Nội.
5. Minh Thành (1969), “Về cuộc khởi nghĩa Bãi Sậy”, Tạp chí *Nghiên cứu Lịch sử*, số 123.
6. Đặng Việt Thuý (chủ biên), Đặng Kim Hải, Đậu Xuân Luận, Phan Ngọc Doãn, Nguyễn Minh Thuý (2008), *Hỏi đáp về cuộc khởi nghĩa Bãi Sậy*, Nxb Quân đội nhân dân, Hà Nội.

